

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Стефка Венкова

за дисертационния труд на Росица Илиева Николова,
редовен докторант в ИГ „Музикална култура и информация“, сектор
„Музика“, Институт за изследване на изкуствата – БАН, на тема:

МНОГОГЛАСНИ БОГОРОДИЧНИ ПЕСНОПЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИ И РУСКИ АВТОРИ ОТ КРАЯ НА XIX ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК

за присъждане на образователната и научна степен “Доктор”
по научната специалност Музикознание и музикално изкуство, 8.3.

Дисертационният труд на Росица Николова е обсъден на разширено заседание на изследователска група „Музикална култура и информация“, проведено на 25.09.2018 г. и насочен за публична защита в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в Института за изследване на изкуствата, БАН. Процедурните изисквания са спазени.

Представеният за рецензиране дисертационен труд на Р. Николова, авторефератът, справка за приносите и научните публикации, свързани с дисертационния труд, са резултат от самостоятелно научно изследване. Те свидетелстват за целенасочените усилия на автора да изследва една неразработена област в нашата музикална наука – многогласните авторски песнопения, посветени на св. Богородица в творчеството на български и руски композитори в рамките на период от един век – от средата на XIX в. до средата на XX в. Така избраната от докторантката и нейния научен

ръководител чл. -кор. Светлана Куюмджиева тема е дисертабилна, и събуди моя интерес не само защото моите изследователски търсения в последните години са свързани с църковната музика от края на XIX и началото на XX в., но и защото е като цяло неизследвана. Дисертационният труд се вписва в актуалната тенденция за изследване и изучаване на българската църковна музикална традиция, и по-специално на многогласното хорово пеене като тенденции, репертоар и индивидуално авторско творчество. Актуалността на темата е свързана и с факта, че обхващането на музикалния развой на периода – и като проблематика, и като персоналии, и в цялост – е възможно само на базата на излезлите през последните няколко десетилетия публикации, създадени от позицията на съвременния изследовател, освободена от идеологически или други ограничения.

Структурата на дисертационния труд е издържана в духа на сериозно изследване, почиващо върху добре обоснована логика, последователност и връзка между разглежданите проблеми. Предложената организация на текста, както и изборът на методи на изследването, логично отразяват заложената цел. Текстът е организиран в две глави, увод и заключение, общо 162 стандартни страници, в това число 129 страници текст с 47 нотни примера, 9 приложения и библиография. Библиографският апарат се състои от 105 заглавия, от които 82 на български език, 21 на руски език и 2 на английски език. Р. Николова показва високо равнище на познаване на научните изследвания на български и чуждестранни изследователи по въпросите, свързани с темата на дисертацията. Позовава се на конкретни тези и концепции на избрани автори. Литературните източници са ползвани добросъвестно и коректно.

В **Увода** се рамкира изследователското поле на дисертационния труд, в което се включват музикалните композиции, наречени „богородични

песнопения“, тъй като са „изградени върху канонични (утвърдени от Православната църква) химнографски текстове, в които Пресвета Богородица бива възхвалявана или към нея се отправят молитви ... и такива, които предават религиозен сюжет или събития, свързани с нейната личност или с иконографските ѝ образи“ (с. 3-4). Тук се посочва и първата важна специфика на така обособената група песнопения – те са в различни църковно-песенни жанрове, като „това обстоятелство предопределя различните позиции“ (с. 4), които песнопенията имат в богослужебния чин. Бих изтъкнала като сериозен принос на изследването, именно разглеждането на този аспект в богослужебната употреба на богородичните песнопения, което има много голямо значение както от музикалноизпълнителска гледна точка, така и по отношение на тяхното значение.

Темата се ограничава върху авторските многогласни богородични композиции на Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков. Аргументира се редополагането на тези трима автори – двама български и един руски – по убедителен начин, като се изтъкват историческите и културните аналози и връзки в развитието на българската и руската духовна музика в периода. Въвежда се и основополагащият за разбирането на църковната музика у нас въпрос за навлизането на многогласието, което започва да се налага и да съществува паралелно, а в определени ситуации и за измества традиционното източно едногласно пеене. В обзора на литературата се посочва отсъствието на музикологични изследвания, конкретно посветени на темата. Включват се голям брой наши и чужди изследвания, в които се извеждат важните научни хипотези, застъпени през последните десетилетия в трудовете на българските учени – за епохата на Възраждането и важната дейност на Рилската певческа школа, за Болгарский распев, за „ускореното развитие, обхванало и църковната музика“ (с. 8). Поставените цели и задачи се разглеждат системно

и целенасочено в дисертационния труд. Бих определила метода на изследването като комплексен, както отбелязва и авторката – „изграден посредством разнообразие от изследователски средства – на базата на аналитичен, сравнителен и херменевтичен метод; литургични, езиково-семантични и др.“ (с. 12). Определям този подход като адекватен спрямо избраният обект, цел и задачи на изследването.

В **Първа глава** се разглеждат значимите културноисторически тенденции, които повлияват на развоя на църковната музика у нас. Сред тях тя поставя Новото направление в руската многогласна духовна музика от края на XIX в., като акцентира върху идеите и значението на Степан Смоленски в този процес на обръщане към старите пластове на руската музика. Приносни са представените от докторантката исторически сведения относно появата на Новото направление, причините за неговата поява, както и музикантите, с които се свързва. Намирам за уместно сравнението на ситуацията в църковната музика у нас и в Русия в дадения период, както и откриването на аналози между идеите на Новото направление и стремежът към създаване на нова българска авторска многогласна църковна музика у нас. Разглежда се въпросът за навлизането на многогласната музика у нас, на сблъсъка на „преминаването от един „музикално-естетически кръг – източноправославния.. към друг – общоевропейския“ (с. 29). Присъства и въпросът за „истинското българско църковно пеене“, който е много актуален от края на XIX и първата половина на XX в., но който проектира своята проблематика и в съвременността.

Във **Втора глава** са разгледани богородичните песнопения на тримата композитори, върху чието творчество е фокусирано изследването – Добри Христов, Петър Динев и Павел Чесноков. Анализират се техните творби и се онагледяват с нотни примери. Приносна тук е работата с конкретния нотен

материал, като бих посочила като особено ценни направените от Р. Николова индентификации. Това се отнася за произхода на т. нар. Атонско “Достойно ест”, върху чийто напев създават свои композиции Атанас Николов, Добри Христов, Павел Чесноков и други руски композитори (с. 47-49). Също така, “Достойно ест” на 3-ти глас, което Атанас Манов дава на Добри Христов, и което той разработва в своя композиция в началото на 1940 г. и днес се намира в оригинал в архива на БАН, докторантката открива, че се базира върху песнопение от Петър Ефески, публикувано в Псалтикийната литургия на Манасий Поптодоров през 1905 г. (с. 51-52). По отношение на творчеството на Петър Динев, докторантката прави идентификация на песнопението ”О тебе радуется” като създадено въз основа на едноименото произведение от хаджи Ангел Севлиевец (с. 63), което Петър Динев превежда от невми на западен нотопис и публикува в третата част на ”Църковно-певчески сборник” от 1951 г.

Бих искала да добавя, че песента “Към Света Богородица” от Петър Динев, из “Музикален сборник за православните християнски дружества и братства” (1935), което се разглежда на с. 72, трябва да бъде отнесена към жанра на духовната (религиозната) песен. Създаването на този тип композиции, чиито основни особености са, че текстът е религиозен и е на български език (обикновено има опора върху каноничен текст), а музикалното изграждане е върху близки до градския тип песенност интонации и специфика, се насърчава от православната църква във втората четвърт на ХХ в. Петър Динев има голям принос в тази посока, като в публикуваните от него духовни песни в „Сборник от песни и молитви за православните християнски братства и дружества” (1933 г.) и „Сборник съдържащ Св. литургия на св. Йоан Златоуст и 50 подбрани религиозни песни” (1947 г.), той опитва да създаде и утвърди в практиката художествени

образци на жанра, донякъде и в противовес на твърде близките до развлекателната музика мелодии, които стават широко известни.

Макар че името и композициите на руския композитор Павел Чесноков са добре известни, представянето на неговият живот и творчество са необходими в изследването. Важно е посочването на връзката му с Новото направление в руската духовна музика, както и интересът му към „Болгарский роспев“. Безспорно впечатляващ е представеният опис на богородичните песнопения на Павел Чесноков. Част от тях се разглеждат по-обстойно в текста с аргументацията на авторката, че са „най-представителни за стила му, композиционните похвати, насоките на работа и оригинални музикални решения“ (с. 96).

Нотните примери в главата способстват за представянето на разглежданите песнопения, като разкриват както доброто им познаване, така и добре свършената от докторантката работа при тяхното изследване. Бих препоръчала прецизирането на някои от конкретните анализите по отношение на представянето само на тази информация, която става основа за последващи тенденции и изводи.

В **Заключението** са извеждат обобщаващи наблюдения върху целия труд. Представят се резултатите от поставената изследователска цел и задачи, както и се очертават основните приноси на труда. Те са значими и са аргументирани основателно. Р. Николова разглежда „историческите предпоставки за възникване на многогласно църковно-песенно творчество у нас“ като „отглас на тенденции и композиторски достижения в Русия от края на XIX – средата на XX век“ (с. 126-127). По този въпрос бих уточнила, че това е само един от аспектите на развоя на българската църковна музика след Освобождението, и той не трябва да се абсолютизира. Това е валидно по отношение на репертоара, който изпълняват многогласните хорове, тъй като

той първоначално се формира основно от руски композиции. Голямо е и руското влияние при иницирането на многогласното църковно пеене в православните храмове у нас. Това става както по линия на православната общност, така и като следствие от пристигналите по време на Освободителната война 1877-1878 руснаци, които формират хорове и изпълняват руска духовна музика. Със сигурност не е без значение и фактът, че част от българските църковни музиканти от това време са руски възпитаници – Николай Николаев, Петър Динев, Апостол Николаев-Струмски, Анастас Николов и други. Погледнато в по-широк контекст обаче, на руския репертоар може да се гледа като на частнокултурен пренос в общокултурния процес на европеизация. Получил своята легитимация в българската църковна музика като авторски, високохудожествен, европейски и съвременен, руският репертоар и днес е част от звучащата църковна музика у нас. По отношение на равнището на музикалната изразност, разглеждано като категория на индивидуалния композиционен стил, стремежът на българските композитори е към създаване на авторски композиции, които да бъдат „български“, и в този смисъл да се разграничат от чужди влияния в усвояването на старите напеви, включително и от руските интерпретации върху тях.

Предложеният за рецензиране дисертационен труд на Р. Николова притежава научни приноси от музикалноисторически, музикалнотеоретичен и практико-приложен характер. Особено бих искала да изтъкна неговото значение по посока на дейността на църковния диригент, област, в която, както е известно, Р. Николова има дългогодишен опит. Аз вече очертах основните приноси на текста, но бих добавила прецизно изготвените от докторантката приложения, в които е дадена важна и много полезна информация.

Запозната съм с представения от Р. Николова автореферат, който е в обем от 50 страници. Той кореспондира с основния труд и представя в синтезиран вид ясно, точно и коректно основните моменти от текста на дисертацията, както и основните приноси и публикации по темата на дисертацията. Приемам справката за приносите в дисертационния труд като вярна. Тя коректно отразява основните научни постижения на докторанта. Изведените приноси отговарят на действителните приноси моменти в дисертационния труд. Р. Николова има 3 научни публикации, пряко свързани с тематиката на дисертационния труд, в академичното музикологично издание на нашия институт „Българско музикознание“.

Препоръчвам трудът да бъде публикуван, тъй като темата и нейната разработка запълват празноти в изследванията за църковната музика у нас. Затова бих направила някои бележки. Въвеждането на номерация на страниците на приложенията и библиографията в текста, както и тяхното изписване в съдържанието, би улеснило ползването на текста. По отношение на библиографския опис, бих препоръчала да се спази приетият у нас стандарт, в който чуждите автори се изписват след българските. А чисто визуалното отделяне на всеки източник, например, както често се среща, фамилията на автора да се изписва в получерен шрифт, много биха съкратили времето за справки в списъка. Посочените бележки не принижават достойнствата на разработката и не влияят върху общата положителна оценка на дисертационния труд като самостоятелно изследване с доказани научни приноси.

Въз основа на гореизложеното оценявам положително и високо извършените от дисертантката Росица Николова дългогодишни проучвания, систематизации и постигнати научни резултати. Дисертационният труд се характеризира с оригиналност и е приносен както за музикалната история и

теория, така и за църковната диригентска и хорова дейност. Давам своята **положителна оценка** за него и предлагам на уважаемото научно жури **да присъди** на Росица Илиева Николова образователната и научна степен „доктор” по научната специалност 8.3 Музикознание и музикално изкуство за дисертационния ѝ труд „Многогласни богородични песнопения в творчеството на български и руски автори от края на XIX до средата на XX век“.

20 декември 2018 г.

Доц. д-р Стефка Венкова